

HAK WANITA MENGADAKAN SYARAT SEMASA PEMBENTUKAN PERKAHWINAN

(The Rights of Women to Impose Conditions in the Marriage Contract)

Mat Noor Mat Zain
mmzfp@gmail.com

Norhoneydayatie Abdul Manap
nhani1310@gmail.com

Zuliza Mohd Kusrin
zulifpi@yahoo.co.uk

Jabatan Syariah, Fakulti Pengajian Islam,
Universiti Kebangsaan Malaysia, 43600 UKM Bangi, Selangor.
Tel.:+603-89215000

Abstrak

Perkahwinan merupakan amalan yang digalakkan dalam Islam, yang mengikat lelaki dengan perempuan melalui akad khusus bagi menghalalkan perhubungan mereka sebagai pasangan suami isteri. Implikasi daripada pernikahan atau akad yang telah berlangsung antara suami isteri tersebut ialah masing-masing mempunyai hak dan tanggungjawab seperti yang telah ditetapkan oleh syarak (perundangan Islam). Selain itu, syarak masih membolehkan pihak lelaki atau wanita menentukan beberapa implikasi lain atau mengurangkannya dengan memasukkan syarat tertentu semasa akad perkahwinan. Oleh itu, kajian ini bertujuan untuk membincangkan pandangan fuqaha mengenai syarat dan persyaratan dan hukum terhadap syarat yang dimasukkan dalam akad perkahwinan tersebut. Selain itu, perbincangan juga merujuk Akta Undang-Undang Keluarga Islam (Wilayah-Wilayah Persekutuan) 1984 berkenaan syarat yang boleh dimasukkan dalam kontrak perkahwinan. Kaedah analisis dokumen digunakan dalam penulisan ini. Hasil perbincangan mendapati bahawa syariat membenarkan wanita untuk meletakkan syarat dalam akad perkahwinan selagi tidak bertentangan dengan tuntutan akad dan hukum asal yang ditetapkan oleh syarak.

Kata Kunci: hak, wanita, syarat, akad, perkahwinan

Abstract

Marriage is a practice encouraged in Islam as it legalizes the relationship between a man and woman as husband and wife. The implications of the

contract of marriage or aqad that has been solemnized is that each of them has rights and responsibilities as prescribed under Islamic law. Islamic law also allows the contracting parties, whether the husband or the wife, to specify other conditions in the marriage contract. Thus, this research aims to discuss the opinions of Islamic jurists on the conditions and provisions of a marriage contract. The discussion also refers to the Islamic Family Law (Federal Territory) Act 1994 on the conditions that can be included in a marriage contract. The content analysis method is used in this research. The findings are that Islamic Law allows women to stipulate certain conditions in the contract of marriage, as long as these do not contradict the requirements of the aqad and Islam.

Keywords: rights, women, conditions, contract, marriage

PENDAHULUAN

Keluarga ialah institusi pertama dan asas dalam masyarakat. Sekiranya institusi asas ini terbina dengan teguh dan harmoni, maka akan dapat menjamin kemakmuran dan kesejahteraan sesuatu masyarakat dan seterusnya memakmurkan negara. Oleh itu, institusi keluarga hendaklah dibentuk berasaskan peraturan tertentu agar tidak mudah goyah dan bergolak. Bagi menjamin kedudukan tersebut, Islam telah menggariskan peraturan khusus berkaitan kekeluargaan melalui fiqh *al-munakahat* (fikah pernikahan) yang membahaskan hukum-hukum perkahwinan. Peraturan ini merangkumi hukum-hukum sebelum permulaan pembentukan keluarga hinggalah perkara yang berkaitan selepas pembubarannya sama ada melalui kematian atau sebab-sebab yang lain. Namun demikian, asas pembentukan sesuatu keluarga sebenar bermula dengan akad perkahwinan.

Perkahwinan ialah akad yang ditentukan oleh syarak yang menghalalkan hubungan jenis antara lelaki dengan wanita. Perhubungan ini merupakan jalan yang sihat dan mulia yang disyariatkan dalam Islam, untuk mengatur kehidupan berumahtangga dan melahirkan generasi yang bertanggungjawab. Suatu akad perkahwinan yang terbentuk dan dipersetujui oleh pihak lelaki dan perempuan akan menyebabkan suami dan isteri tersebut berhak dan bertanggungjawab atas satu sama lain. Mereka berhak tinggal dan merancang hidup serta masa depan bersama-sama. Perkahwinan juga merupakan ikatan suci yang direddai dan digalakkan oleh Allah SWT kerana terkandung pelbagai hikmah, selain memberi ketenangan jiwa kepada lelaki dan wanita. Allah SWT menciptakan manusia berpasangan, dan suami dan isteri itu boleh hidup dalam keadaan *mawaddah* dan *rahmah* sekiranya perkahwinan itu bahagia dan berlandaskan kepada syariat dan tuntutan Islam.

Matlamat sesuatu perkahwinan dalam Islam adalah untuk berkasih sayang (*al-mawaddah*) dan kasih mengasih (*al-rahmah*) antara suami dan isteri. Firman Allah SWT maksudnya: "...dan di antara tanda-tanda yang membuktikan kekuasaan dan rahmat-Nya ialah bahawa Allah menciptakan untuk kamu (wahai kaum lelaki) isteri dari jenis kamu sendiri supaya kamu bersenang hati dan hidup mesra dengannya dan dijadikan-Nya di antara kamu (suami isteri) perasaan kasih sayang dan belas kasihan. Sesungguhnya yang demikian itu mengandungi keterangan-keterangan (yang menimbulkan kesedaran bagi orang yang berfikir)...". (*Surah al-Rum* 30:21)

PERSETUJUAN DALAM PERKAHWINAN

Perkahwinan dibentuk melalui persetujuan pihak yang terbabit melalui akad atau kontrak. Walau bagaimanapun akad perkahwinan dalam Islam bukannya bermatlamatkan kontrak sivil semata-mata kerana banyak perkara yang terkandung dalam perkahwinan itu bersifat *taabbudiyah* (melakukan sesuatu atas dasar semata-mata menurut perintah Allah SWT).¹ Akad perkahwinan bukanlah sekadar akad pemilikan barangan atau manfaat, seperti jual beli dan sewaan tetapi kedudukannya lebih tinggi daripada itu. Perkahwinan dibentuk atas dasar dan matlamat khusus, iaitu ikatan suci yang menggabungkan lelaki dengan wanita melalui ikatan *mawadah*, *rahmah* dan tolong-menolong. Oleh itu, hukum-hakam akad perkahwinan banyak perbezaannya dengan kontrak sivil lain yang lebih menekankan soal harta dan wang ringgit semata-mata. Akad perkahwinan dalam Islam berasaskan perjanjian atau akad yang luhur yang berlangsung atas kehendak syarak (perundangan Islam) dan bukannya persetujuan pihak yang berakad semata-mata. Walau bagaimanapun, elemen akad adalah sama seperti dalam akad biasa.

Sesuatu perkahwinan akan terbentuk dengan sah atau sah setelah memenuhi segala syarat pada unsur utama akad tersebut. Selain itu juga, akad hendaklah bebas daripada sebarang halangan dan kepincangan. Serentak dengan itu juga akan membuahkan hasil dan implikasi asas yang sejajar dengan tuntutan akad itu. Tuntutan akad ialah hukum asasi yang telah ditetapkan oleh syarak bagi setiap akad, sama ada secara langsung melalui nas atau ijtihad para mujtahid, dengan tujuan mengimbangi hak antara pihak-pihak berakad (Wahbah al-Zuhayliyy, 1989). Hukum yang terhasil daripada akad itu pada asalnya merupakan ketetapan syarak, seperti halal persetubuhan, tanggungjawab suami memberi nafkah, tanggungjawab isteri mentaati suami dan seumpamanya.

¹ *Taabbudiyah* bermaksud hukum yang tidak jelas pada pandangan mempunyai hikmat tertentu tetapi semata-mata bertujuan beribadah kepada Allah SWT – *Al-Mawsu'ah al-Fiqhiyyah al-Kuwietiyah*, Jil. 12 hlm. 201.

Namun demikian, kadangkala sesuatu akad terdapat beberapa implikasi sampingan yang bukan berdasarkan tuntutan akad. Implikasi itu terbentuk melalui kehendak dan keinginan pihak yang berakad dengan keizinan syarak dalam batasan tertentu. Implikasi itu ditentukan oleh mereka dengan mengadakan syarat tertentu antara mereka. Suami kadangkala ingin mengikat isterinya dengan sesuatu sifat tertentu, seperti memasak makanan, basuh pakaian dan sebagainya. Isteri melalui walinya juga mungkin ingin mengenakan syarat, contohnya tidak pulang lewat malam, meninggalkan sesuatu tabiat tertentu dan sebagainya. Kemudiannya mereka masing-masing bersetuju dengan syarat tersebut dan mengadakan perjanjian yang kemudiannya disebut semasa perkahwinan mereka. Namun demikian, tidak semua kehendak individu yang mengadakan syarat itu diiktiraf oleh syarak. Oleh itu, perlu dilihat peranan kehendak pelaku akad dalam mempengaruhi pembentukan dan implikasi akad sama ada yang asasi atau sampingan dengan mengadakan syarat tertentu bagi mengubah beberapa bentuk implikasi sama ada dengan menambah atau mengurangkan hukum sedia ada. Adakah kehendak mereka itu diterima secara mutlak atau sebaliknya, atau diterima bentuk syarat tertentu sahaja?

Selain itu, persoalan timbul mengenai kedudukan wanita dalam menentukan sesuatu perkahwinan. Meskipun wanita yang menjadi pengantin perempuan merupakan unsur utama dalam pembentukan perkahwinan tetapi dia bukan pihak yang terlibat secara langsung dalam melakukan akad nikah sebaliknya hanya merupakan subjek utama yang disebut dalam akad. Pembentukan perkahwinan berlaku dengan wujudnya ijab dan kabul. Ijab dilakukan oleh wali kepada seseorang wanita sama ada wali nasab atau hakim syarii atau wakil daripada mereka dan kabul pula oleh pengantin lelaki atau wakilnya. Kuasa wali terserlah dalam memuktubkan sesuatu perkahwinan, bukannya wanita. Jadi, bagaimanakah cara bagi wanita untuk menentukan hak tambahan yang diinginkan dalam akad tersebut? Kemudian, apa pula bentuk syarat yang boleh dimasukkan ke dalam akad? Untuk itu, perlu diteliti persepsi syarak mengenainya dengan melihat kepada nas al-Quran atau al-Hadis dan juga pandangan ulama, sama ada ulama silam atau semasa.

PENENTUAN HAK DALAM PERKAHWINAN

Hak dari sudut bahasa ialah benar, kebenaran, kuasa atas sesuatu atau untuk berbuat sesuatu yang ditentukan oleh undang-undang, agama, adat istiadat dan lain-lain (*Kamus Dewan*, 2002). Menurut istilah, hak ialah sesuatu yang dapat dipunyai atau dikuasai, baik yang berupa benda mahupun yang berupa tanggungjawab atau kewajipan. Sementara kewajipan pula ialah sesuatu yang perlu diberikan, baik yang berupa benda mahupun yang berupa perbuatan (Shafie, 1995).

Sesuatu akad, apabila sudah lengkap unsur dan segala syaratnya maka sempurnalah pembentukannya dan akan disusuli dengan sesuatu hasil tertentu. Hasil inilah yang dinamakan oleh fuqaha sebagai hukum dan hak akad. Perundangan Islam membezakan antara hukum dan hak. Hukum ialah kesan asal dan matlamat yang kerananya pihak-pihak berakad mengadakan akad seperti keharusan pergaulan antara suami dan isteri (al-Sanhuriyy, 1954). Sementara hak akad pula ialah obligasi dan tuntutan yang mengiringi sesuatu akad bagi menyempurnakannya dan membolehkan pihak berakad mendapat faedah daripadanya sebaik mungkin seperti pembayaran mahar (Shalabiyy, 1983). Semua akad yang sah mesti membentuk sesuatu hukum asas dan obligasi, sama ada terhadap salah satu pihak berakad atau beberapa obligasi antara pihak-pihak berakad. Hukum ini berkuat kuasa sebaik sahaja akad itu sah, tidak perlu kepada pelaksanaan. Sementara obligasi pula sabit berasaskan tuntutan akad itu sendiri demi kemaslahatan pihak-pihak berakad dan dengan ini, memerlukan adanya sesuatu pelaksanaan. Sebagai contoh dalam akad jual beli, perlu berlaku penyerahan barang, ganti rugi sebarang keaiban, tidak menggunakan barang simpanan dan seumpamanya. Oleh itu, Ibn A'bidin semasa menghuraikan hukum jual beli menyatakan bahawa, hukumnya (jual beli) sabitnya pemilikan kedua-dua balasan, iaitu apabila salah satu pihak memperoleh balasan daripada pihak satu lagi dan begitu juga sebaliknya. Hukum ini dinamai "hukum asal akad jual beli". "Hukum sampingannya" ialah kewajipan penyerahan barang jualan dan harga jualan (Ibn A'bidin, 1966). Kedudukan perkahwinan juga berasaskan akad, maka mesti ada hukum asal, seperti halal persetubuhan, dan mesti ada hukum sampingan, seperti wali perlu menyerahkan anaknya kepada suaminya. Seterusnya isteri perlu tinggal bersama suami dan mesti mengikut arahnya.

Terdapat dua jenis obligasi dan tanggungan yang dicetuskan oleh sesuatu akad. Pertama, obligasi yang wujud sejajar dengan kewujudan sesuatu akad dan melaziminya. Obligasi ini wujud berasaskan dua sumber utama, iaitu syarak seperti kewajipan memberi nafkah kepada keluarga, dan akad itu sendiri, seperti kewajipan membayar upah dan harga dalam akad jual beli. Obligasi ini telah disusun oleh syarak sebagai implikasi kepada akad, kadangkala berbeza antara satu akad dengan akad yang lain. Namun demikian, semua implikasi sedemikian dinamakan tuntutan akad (*muqtada al-aqd*), akan wujud walaupun tidak disebut semasa pembentukan (al-Zarqa', 1967).

Kedua, obligasi dan tanggungan yang disyaratkan oleh pihak-pihak berakad itu sendiri, seperti penggunaan barang yang dijual dalam satu tempoh tertentu selepas penjualan, menghantar barang jualan ke rumah pembeli dan membayar upah awal. Syarat ini ada yang diterima sebagai sah, maka boleh terbentuk selepas pembentukan akad dan ada yang tidak sah, tidak terbentuk (al-Zarqa', 1967).

Para sarjana Islam bersepakat dalam mendukung konsep kebebasan dan kerelaan berakad kerana asas utama untuk mendapatkan harta atau mengguna pakai sesuatu hak orang lain berdasarkan kerelaan empunya hak dalam semua jenis akad. Ibn Taymiyyah mengatakan bahawa dalam akad *tabarru'* (akad sukarela/kebajikan), hukumnya ditentukan melalui kebaikan hati dan dalam akad *mua'wadah* (pertukaran) pula atas dasar rela-merelai, iaitu kerelaan kedua-dua belah pihak kerana kedua-dua pihak yang bertukar-tukaran meminta apa yang dimiliki oleh satu pihak lagi dan merelainya, sementara itu orang yang melakukan *tabarru'*, walaupun beliau tidak menyumbang kepada pihak satu lagi apa yang direlai oleh pihak itu, tetapi dirinya dengan murah hati ingin menyumbang (Ibn Taymiyyah, t.t.). Mereka juga hampir keseluruhannya bersetuju dengan konsep umum yang menyatakan bahawa ketentuan implikasi dan hukum akad pada asalnya daripada syarak, bukannya daripada tindakan manusia. Kehendak kedua-dua pelaku akad hanyalah boleh membentuk akad tetapi syarak yang mengatur implikasi atau hukum sesuatu akad (al-Ghazali, t.t.). Akad merupakan "sebab jadi" secara syarii (ditentukan oleh syarak) untuk mendapatkan hasilnya, sebaliknya ketentuan hasil ini kembali kepada syarak. Akad bukanlah ikatan berorientasikan rasional akal yang menyatakan implikasi akad (musabab) boleh terbentuk secara pasti apabila ada sebab (Yusuf Musa, 1958). Oleh itu, kedudukan kehendak pihak-pihak berakad hanyalah mengikut kadar dan batasan yang telah ditentukannya. Dalam akad jual beli contohnya, kehendak seseorang hanyalah berperanan dalam menentukan pembentukan akad sahaja, sebaliknya kesan susulan pembentukan itu, iaitu perpindahan milik barang jualan kepada pembeli dan hak mendapatkan harga daripada pembeli oleh penjual gantung pada penentuan syarak (Wahbah al-Zuhayli, 1989).

Dalam setiap institusi rumahtangga, setiap pasangan suami isteri masing-masing mempunyai hak tersendiri, ekoran daripada akad nikah yang mereka persetujui. Hukum asal perkahwinan merupakan keharusan suami isteri untuk melakukan apa-apa bentuk pergaulan yang dibolehkan oleh Syarak (Sharbini al-Khatib, t.t. ; Ibn Qudamah, 1968). Sementara tanggungjawab yang merupakan hak kepada setiap pihak yang lain dalam perkahwinan wujud sama ada secara bersama antara pasangan atau secara berasingan. Suami mempunyai tanggungjawab terhadap isteri dan dalam masa yang sama mempunyai hak daripada isteri. Begitu juga dengan isteri yang mempunyai tanggungjawab dan hak terhadap suami. Tanggungjawab dan hak ini banyak dalam perkahwinan (Badran, 1961).

Terdapat beberapa hak isteri yang wajib ditunaikan oleh suami berdasarkan nas al-Quran dan hadis Nabi antaranya termasuklah hak mahar, hak nafkah, hak mendapat hubungan komunikasi yang baik, hak mendapat bimbingan dan tunjuk ajar, hak terhadap harta sepencarian, dan seumpamanya

(Robiatul Adawiyah, 2009). Selain itu, masih terdapat banyak hak yang diperuntukkan oleh Islam untuk wanita rentetan daripada akad perkahwinan. Namun demikian, antara hak yang tidak banyak dibincangkan ialah hak wanita dalam pembentukan akad perkahwinan itu sendiri, khususnya hak untuk mengadakan persyaratan dalam akad tersebut. Berdasarkan keadaan ini, perlu diteliti kedudukan dan batasan kekuasaan pihak yang terlibat dalam menentukan implikasi dan hukum sesuatu akad melalui persyaratan mereka dalam sesuatu akad.

SYARAT DAN PERSYARATAN

Syarat (*al-syarat*) ialah sifat yang jelas serta tetap, yang bergantung padanya kewujudan sesuatu hukum tanpa memberikan kesan kepadanya. Yang pasti dengan ketiadaannya tiada hukum dan tidak semesti dengan kewujudannya wujudnya hukum dan tidak wujudnya hukum (Wahbah al-Zuhayliyy, 1989). Maksudnya syarat merupakan sesuatu yang membentuk hukum atau sebab terikat pada kewujudan hukum tetapi bukanlah sebahagian daripada hukum atau sebab.

Syarat merupakan pelengkap kepada sesuatu transaksi syarak, sebagaimana sifat menjadi pelengkap kepada sesuatu perkara. Sekiranya tidak ada syarat, hukum syarak tidak mempunyai matlamat (*al-Shatibiyy, t.t.*). Contohnya, berwuduk ialah syarat sah solat kerana lazim dengan ketiadaan wuduk, tiadanya solat yang sah, tetapi tidak semestinya dengan ada wuduk adanya solat kerana mungkin seseorang berwuduk untuk membaca al-Quran bukannya menunaikan solat. Tidak semestinya ada wuduk tiada solat kerana mungkin beliau berwuduk kemudian baru mengerjakan solat (*al-Khudhar Ali Idris, t.t.*).

Rukun dan syarat adalah sama dari segi menentukan sah atau tidaknya sesuatu perbuatan kerana kedua-duanya ada kaitan dengan perkara yang dilakukan itu. Contohnya, rukuk ialah rukun solat kerana rukuk sebahagian daripada solat itu sendiri. Begitu juga dengan ijab dan kabul dinisbahkan kepada sesuatu akad. Namun demikian syarat bukan sebahagian daripada perbuatan itu, seperti wuduk sebagai syarat sah sembahyang. Wuduk berada di luar sembahyang dan bukan satu jujuk daripadanya. Begitu juga dengan kehadiran saksi dalam akad nikah (*Zaidan, 1987*).

Oleh sebab itu, sebahagian ulama mendefinisikan rukun sebagai, “sesuatu yang bergantung padanya sesuatu yang lain dan merupakan sebahagian daripada perbuatan itu sendiri” Sementara syarat ditakrifkan sebagai, “sesuatu yang bergantung padanya sesuatu yang lain tetapi bukannya sebahagian (terkeluar) daripada hakikat perbuatan itu sendiri” (*Madkur, 1963*).

Berdasarkan keadaan ini, setiap akad dalam transaksi ada rukun dan syarat. Jika pincang salah satu rukun maka akad itu batal, tetapi jika syarat

yang pincang hanya boleh membawa kepada hukum fasid sahaja mengikut mazhab Hanafi kerana yang pincangnya hanyalah sifat (suatu yang di luar hakikat sesuatu). Walau bagaimanapun, mengikut jumhur, kepincangan pada sifat itu juga dikira sebagai kepincangan pada asal (Shalabiyy, 1983).

PEMBAHAGIAN SYARAT

Fuqaha telah membahagikan syarat yang dikaitkan dengan hukum dari segi tujuan kepada dua (Manlakhasru, t.t) ; Pertama, sesuatu yang menjadi syarat bagi hukum. Contohnya, haul (cukup tempoh selama setahun) adalah syarat kepada wajibnya mengeluarkan zakat dan jika tidak cukup haul menyebabkan tidak wajib membayar zakat tersebut. Begitu juga dengan kemampuan menyerahkan barang merupakan syarat menjadikan sesuatu jual beli sah. Syarat di sini berperanan menyempurnakan hukum (Wahbah al-Zuhayliyy, 1989).

Kedua, suatu yang menjadi syarat bagi sebab seperti kedudukan seseorang pezina yang berstatus pernah berkahwin atau *al-ihsan* merupakan syarat kepada sebab diwajibkan hukuman rejam bagi kesalahan zinanya. Dengan ketiadaannya maka tidak ada sebab zina dan tidak ada rejam. Syarat di sini berperanan kepada hukum tidak secara terus (Wahbah al-Zuhayliyy, 1989). Jika tiada status pernah berkahwin itu tidak akan ada hukuman rejam bagi pezina tersebut. Syarat di sini berfungsi sebagai hukuman secara tidak terus. Maksudnya ada sebab lain yang menyebabkan hukuman tersebut wujud.

Selain itu, syarat yang dihubungkan dengan hukum yang terbentuk secara perantara (*hukm wadh`iyy*) dari segi sumbernya juga ada dua jenis. Pertama, syarat *syar`iyy*, iaitu syarat yang ditetapkan oleh syarak. Contohnya, syarat kehadiran dua orang saksi bagi menyempurnakan akad nikah. Begitu juga syarat berwuduk bagi solat (al-Mawsu`ah al-Fiqhyyah al-Kuweitiyyah, t.t.). Keduanya ialah syarat *ja`li* atau jadian, iaitu syarat yang sumbernya adalah mukalaf atau yang ditentukan oleh mereka yang terlibat dalam sesuatu urusan. Contohnya, syarat mengadakan penjamin dalam sesuatu urusan jual beli. Syarat ini diiktiraf sah jika syarat yang dikenakan itu tidak bertentangan atau tidak menyalahi hukum syarak (al-Mawsu`ah al-Fiqhyyah al-Kuweitiyyah, t.t.). Dengan ini, jelas bahawa syarat yang ingin dibincangkan dalam makalah ini ialah syarat yang dilakukan oleh pihak yang berakad. Untuk membezakan antara syarat *syar`iyy* dan syarat *ja`liyy*, ulama fiqh pada kebiasaannya menggunakan istilah *shart* atau syarat bagi maksud yang pertama dan menggunakan *isytirat* atau persyaratan bagi menggambarkan syarat *ja`liyy*.

Dalam konteks undang-undang keluarga Islam di Malaysia, persyaratan dalam perkahwinan juga dikenali dengan “taklik nikah”. Peruntukan mengenai lafaz taklik ini terdapat di dalam Akta dan Enakmen Undang-

undang Keluarga Islam Negeri. Lazimnya lafaz taklik ini terdapat di dalam surat perakuan nikah atau sijil nikah (Siti Rahmah, 2009).

HAK WANITA DALAM MENGADAKAN PERSYARATAN DALAM AKAD

Para sarjana Islam bersepakat dalam mendukung konsep kebebasan dan kerelaan berakad kerana akad merupakan asas utama untuk mendapatkan harta atau mengguna pakai sesuatu hak orang lain berdasarkan kerelaan empunya hak dalam semua jenis akad. Mereka juga hampir keseluruhannya bersetuju dengan konsep umum yang menyatakan bahawa ketentuan implikasi dan hukum sesuatu akad pada asalnya daripada syarak, bukannya berdasarkan kehendak manusia. Kehendak kedua-dua pelaku akad hanyalah boleh membentuk akad tetapi syarak yang mengatur implikasi atau hukum akad itu (Aziz al-Bukhariyy, 1974; al-Ghazaliyy, t.t.). Akad merupakan “sebab jadi” secara syarii untuk mendapatkan hasilnya, sebaliknya ketentuan hasil ini kembali kepada syarak. Oleh itu, akad bukanlah ikatan berorientasikan rasional akal yang menyatakan implikasinya, iaitu musabab boleh terbentuk secara pasti apabila ada sebab (Yusuf Musa, 1958:411). Dengan itu, kedudukan kehendak pihak berakad hanyalah mengikut kadar dan batasan yang telah ditentukannya. Berdasarkan keadaan ini, perlu diteliti kedudukan dan batasan kekuasaan pihak terlibat dalam menentukan implikasi dan hukum sesuatu akad melalui persyaratan mereka dalam sesuatu akad.

Semua ulama fiqh, kecuali ulama mazhab Zahiri, secara umumnya mengatakan bahawa mengadakan syarat dalam akad dibolehkan (Ibn Rushd, t.t.; al-Nawawiyy, t.t.; Ibn al-Qayyim, t.t.; Ibn Hazm, t.t.). Sandarannya berdasarkan ayat al-Quran dalam *surah al-Nisa*’ ayat 29 yang menyatakan bahawa akad hanya mensyaratkan kewujudan kerelaan pihak berakad. Hadis Nabi SAW juga secara nyata membolehkan pihak-pihak berakad mengadakan sebarang syarat terhadap akad. Sabda Nabi SAW yang bermaksud (al-Bukhariyy, kitab al-ijarah, 4:451; Abu Dawud, kitab al-`aqdiyyah, No. 3594, 3:304): Orang Islam (dalam muamalah mereka) mengikut apa yang disyaratkan oleh mereka.”

Kuasa untuk mengadakan syarat dalam sesuatu akad berada di tangan pihak yang berakad. Dalam konteks akad perkahwinan, kuasanya berada di tangan pengantin lelaki dan suami kerana mereka yang akan membentuk akad tersebut. Jika mereka mewakilkan kepada seseorang pun, wakil tidak boleh meletakkan sebarang syarat kecuali dengan keizinan atau *wakalah* dilakukan dalam bentuk mutlak (al-Bahutiyy, t.t.).

Oleh itu, jika wanita ingin mengadakan apa-apa syarat tambahan dalam akad, maka beliau boleh melakukan melalui perantaraan wali atau wakilnya. Jumhur ulama (Maliki, Syafie dan Hanbali) menyatakan bahawa wanita tidak

boleh melangsungkan perkahwinannya sendiri walaupun dia berkeupayaan dari segi undang-undang. Sebaliknya mesti melalui perantaraan wali. Namun demikian, mazhab Hanafi berpendapat bahawa seorang wanita yang telah dewasa sama ada belum atau pernah berkahwin boleh mengahwinkan dirinya sendiri tanpa perlu adanya wali (Mat Saad Abd. Rahman, 1993).

Walaupun wanita tidak boleh melakukan akad sendiri tetapi tidak bermakna beliau tidak ada kuasa untuk meletakkan apa-apa syarat dalam perkahwinan. Kuasa wanita untuk mengadakan syarat dibolehkan berdasarkan keperluan persetujuan wanita semasa perkahwinan. Islam memberikan hak kepada wanita untuk membuat pilihan sama ada menerima atau menolak lamaran seorang lelaki. Tidak seorang pun yang dapat memaksanya untuk berkahwin dengan lelaki yang tidak disukainya. Kehidupan suami isteri tidak mungkin dapat ditegakkan atas dasar paksaan dan tekanan. Jauh sekali perasaan kasih sayang dapat diwujudkan kerana perasaan benci dan terpaksa. Persetujuan seorang wanita adalah perlu dalam sesuatu perkahwinan. Hal ini bukan sahaja boleh dilihat dari sudut hukum syarak tetapi bagi menjamin kesejahteraan dalam perkahwinan. Hal ini bertepatan dengan sabda Rasulullah SAW yang bermaksud:

“Mintalah pendapat wanita mengenai diri mereka. Seorang janda dapat menyatakan sendiri kesediaannya. Jika wanita itu seorang gadis, cukuplah dengan sikap diamnya.” (Sahih Muslim, t.t.)

Walaupun mazhab Shafii membolehkan perkahwinan seorang anak dara yang dilakukan oleh bapanya atau datuk sebelah bapa, namun, hak tersebut tidaklah secara mutlak, tetapi tertakluk pada syarat bahawa perkahwinan itu untuk faedah dan kemaslahatan pengantin (Ahmad Ibrahim, 1999). Persetujuan pihak wanita juga diperlukan sekiranya dia dikahwinkan oleh wali yang selain daripada wali mujbir (al-Asyqar, 1997:142). Oleh itu, wanita atau bakal isteri juga berhak untuk menetapkan apa-apa syarat dalam perkahwinan melalui walinya demi kemaslahatan dirinya. Berdasarkan kedudukan itu juga wali tidak boleh sewenang-wenangnya meletakkan sebarang syarat kecuali dengan persetujuan daripada pengantin perempuan atau demi kemaslahatan pihak pengantin wanita. Dalam masa yang sama, syarat yang dimasukkan dalam akad itu hendaklah syarat yang tidak bercanggah dengan hukum syarak (Kawthar, 1979).

BATASAN DALAM MENETAPKAN SYARAT DALAM AKAD NIKAH

Syarat yang dimuatkan dalam sesuatu akad tidak semuanya diambil kira dan mengikat pihak yang terlibat. Hanya syarat yang tidak bertentangan

dengan tuntutan syarak sahaja yang diiktiraf. Namun demikian yang menjadi perbincangan ulama ialah penentuan sesuatu syarat itu sama ada sah atau sebaliknya. Seseengah ulama mengutarakan syarat yang agak longgar dalam menentukan syarat sah dan sebahagian mereka pula agak ketat dalam menerima sesuatu syarat. Namun demikian, ulama menentukan hukum sesuatu syarat itu berdasarkan kedudukannya yang dilihat dari segi kesejajarannya dengan tuntutan akad dan kehendak syarak. Dalam konteks ini, Ibn Qudamah (1969) dan al-Ayniyy (1980) merumuskan syarat yang dimasukkan dalam akad perkahwinan secara langsung boleh dibahagikan kepada empat kategori. Pertama, syarat yang merupakan sebahagian daripada tuntutan akad dan menguatkannya. Syarat ini disepakati oleh semua mazhab fiqh (al-Mawsu' ah al-Fiqhyyah al-Kuweitiyyah, t.t.). Antara syarat yang sejajar dengan tuntutan akad adalah seperti syarat oleh isteri kepada suami agar memberikan nafkah kepadanya, makan minum, tempat tinggal yang selayaknya, mengaulinya dengan baik, tidak mengurangkan sedikitpun haknya seperti hak giliran dan seumpamanya yang menjadi tanggungjawab suami terhadap isteri (Abu Zahrah, 1976; Kawthar, 1979). Contoh syarat yang menguat dan menyokong tuntutan akad adalah seperti isteri mensyaratkan adanya penjamin dalam masalah mas kahwin. Semua syarat yang berbentuk sedemikian merupakan syarat yang sah untuk dipersyaratkan dalam akad dengan disepakati oleh semua ulama (Kawthar, 1979).

Kedua, syarat yang memberikan kesan dalam kesahihan akad dan membatalkannya (al-Mardawiyy, 1956). Contohnya syarat yang menghadkan tempoh masa dalam perkahwinan. Syarat ini boleh menghalang kesempurnaan *sighah* akad kerana matlamat daripada akad perkahwinan adalah untuk berkekalan selama-lamanya, tanpa ditentukan tempohnya. Oleh itu, jika disyaratkan sesuatu yang bertentangan dengan matlamat itu maka akad terbatal (Ibn Qudamah, 1969). Dari segi hukum, syarat ini memberi kesan kepada akad dengan membatalkannya mengikut jumah ulama dalam perbincangan mereka mengenai perkahwinan mutaah (Abu Sari', 1984).

Ketiga, syarat yang bertentangan dengan tuntutan akad atau syarat yang ditegah oleh syarak (Ibn Qudamah, 1969). Contoh syarat yang bertentangan dengan tuntutan akad ialah suami mensyaratkan dalam akad agar beliau tidak memberi nafkah kepada isterinya atau tidak mewarisinya setelah kematiannya. Syarat supaya si isteri tidak boleh mewarisi bertentangan dengan tuntutan akad kerana antara implikasi perkahwinan ialah sabitnya hak waris mewarisi antara pasangan suami isteri (Kawthar, 1979).

Contoh syarat yang ditegah oleh syarak ialah isteri mensyaratkan suaminya semasa akad agar menceraikan madunya. Syarat ini ditegah oleh syarak berdasarkan hadis yang bermaksud: "Tidak harus bagi seseorang perempuan meminta suami menjatuhkan talak rakannya (kongsinya) untuk

mengambil tempatnya, sebenarnya beliau akan mendapat hak yang ditetapkan kepadanya.” (al-Bukhariyy, 1989). Hukum syarat yang sedemikian adalah terbatal, tetapi tidak membatalkan akad, tetapi syarat itu menjadi *lagha* (terabai begitu sahaja). Akad itu masih kekal sah sebagaimana asalnya (Kawthar, 1979).

Keempat, syarat yang tidak sejajar dan menguatkan tuntutan akad, tetapi tidak pula bercanggah dengannya dan tidak ada larangan dan suruhan oleh syarak, tetapi mempunyai objektif yang jelas dan benar daripada pihak yang mengadakannya. Contohnya, isteri mensyaratkan kepada suaminya dalam akad agar tidak berkahwin selainnya atau agar tidak membawanya keluar dari negerinya atau rumahnya (al-Kandahlawiyy, 1974).

Bentuk syarat yang terakhir ini diperdebatkan oleh para ulama dan mereka terbahagi kepada dua kumpulan. Jumhur fuqaha yang terdiri daripada mazhab Hanafi, Maliki dan Shafii berpendapat syarat ini adalah *fasid* (rosak) dan tidak mesti dilaksanakan. Namun syarat yang fasad ini tidak memberi kesan kepada akad, cuma syarat sahaja menjadi rosak tetapi akad masih kekal sah. Pendapat ini berdasarkan, prinsip mereka bahawa asal syarat adalah tidak mesti dan tidak mengikat hinggalah ada dalil syarak yang menyabitkan keharusan syarat tersebut. Selain hadis yang disebut sebelum ini, mereka juga berhujah bahawa antara matlamat asasi syarak daripada perkahwinan adalah untuk menjaga perkahwinan daripada kekacauan dan menghalang orang ramai menjadikan perkahwinan mereka berdasarkan hawa nafsu semata-mata. Oleh itu, tidak boleh dimasukkan syarat yang tidak diizinkan oleh syarak. Tambahan pula pihak suami atau isteri mungkin akan menafikan syarat tersebut pada masa akan datang dan hal ini boleh menimbulkan perseteruan (Kawthar, 1979).

Sementara itu, mazhab Hanbali menegaskan bahawa syarat tersebut adalah sah (sah), mesti dituruti. Sekiranya mana-mana pihak enggan mematuhi syarat itu, maka pihak satu lagi berhak untuk menfasakhkan akad. Mazhab ini berpegang bahawa asal persyaratan dalam perkahwinan adalah sah sehingga wujud dalil yang muktabar (masyhur) menyatakan kebatilannya (Ibn Qudamah, 1969). Mereka juga mengatakan bahawa syarat tersebut ada manfaat tertentu sebaliknya bagi pihak yang mensyaratkannya. Beliau merelakan akad tersebut berlaku atas dasar syarat tersebut dilaksanakan, dan dalam masa yang sama tidak menghalang kewujudan matlamat perkahwinan yang telah dinyatakan oleh dalil syarak yang jelas, maka syarat tersebut mesti dipatuhi (Kawthar, 1979).

Dengan menjadikan semua syarat yang tidak bertentangan dengan dalil syarak diterima, maka mazhab Hanbali telah menjadikan akad nikah itu sendiri tidak lazim ketika syarat itu tidak dipatuhi oleh pihak yang mengenkannya pada diri sendiri. Oleh itu, beliau mempunyai hak untuk memfasakhkan akad juga, dengan tidak mematuhi syarat tersebut

dan dalam masa yang sama tidak memungkinkan untuk memaksa pihak satu lagi menunaikan syarat tersebut. Sebagai contoh, jika seseorang perempuan mensyaratkan dalam akad bahawa beliau tidak boleh dimadukan dan kemudiannya suaminya berkahwin lagi, maka akad yang kedua sah tetapi isteri pertama berhak untuk fasakh.

PERKARA YANG BOLEH DISYARATKAN DALAM AKAD PERKAHWINAN

Kedudukan wanita yang dipandang hina pada zaman Jahiliyyah telah berubah dengan kedatangan Islam. Islam telah memartabatkan kedudukan kaum hawa sehinggakan salah satu surah dalam al-Quran dinamakan dengan al-Nisa' yang bermaksud wanita. Wanita pada zaman Jahiliyyah tidak memiliki hak dalam mewarisi harta peninggalan suami mahupun keluarga (al-Sya'rawiyy, t.t.).

Kedatangan Islam sebagai *din al-hanif* telah mengangkat kedudukan dan martabat wanita sesuai dengan status mereka sebagai ibu kepada semua lelaki. Islam agama yang syumul telah mengembalikan hak kaum hawa yang telah dirampas buat sekian lama. Syariat Islam memberi hak kepada wanita terutama dari aspek sosial wanita dalam banyak perkara seperti perkahwinan, perceraian, pemilikan harta, pendidikan, pewarisan harta dan sebagainya (al-Sya'rawiyy, t.t.).

Secara umumnya, menurut Abdul Hafiz Haji Abdullah dan Siti Rohaya Sudiro dalam makalahnya "Wanita Menurut Hamka di dalam Tafsir al-Azhar: Kajian terhadap Surah An-Nisa'" (2010), terdapat beberapa perkara yang membolehkan wanita meletakkan syarat berkaitan haknya. Antara perkara tersebut termasuklah poligami, mahar, nafkah, dan talak. Dalam meletakkan syarat berkaitan harta, seseorang wanita boleh menentukan berapakah nafkah yang akan diberikan oleh suami selepas bercerai. Selain itu, seorang wanita juga berhak terhadap harta sepencarian apabila berlakunya perceraian. Seksyen 122, Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-Wilayah Persekutuan) (Pindaan) 2006 (Akta 1261) memberi kuasa kepada mahkamah untuk membuat perintah berkenaan dengan harta sepencarian yang merupakan hasil usaha sama antara pihak yang bertikai supaya dapat dibahagikan atau harta itu dijual supaya hasil daripada penjualan tersebut dapat dibahagikan antara mereka.

Seseorang wanita juga mempunyai hak dalam menentukan kadar mas kahwin terhadap dirinya. Oleh itu, seseorang wanita boleh meletakkan syarat jumlah mas kahwin dan pemberian lain kepada pihak lelaki untuk diberikan kepadanya. Definisi mas kahwin sebagaimana termaktub di bawah seksyen 2 Akta 303 Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984, bermaksud pembayaran kahwin yang wajib dibayar di bawah hukum syarak oleh suami kepada isteri pada masa perkahwinan

diakadnikahkan sama ada berupa wang atau sesuatu yang dapat dinilai dengan wang, sama ada dibayar atau diakui sebagai hutang dengan atau tanpa jaminan. Merujuk kes *Janah lwn Sheikh Khuda Baksh* ((1911) 2 *Federated Malay States Law Reform*, 6), mahkamah memutuskan suami hendaklah membayar mas kahwin dengan wang. Hanya dengan persetujuan isteri, suami boleh menggantikan benda-benda itu dengan wang. Suami juga tidak boleh menganggap benda-benda itu sebahagian daripada mas kahwin melainkan terdapat bukti persetujuan isteri dan beban pembuktian itu terhadap suami.

Seksyen 21 Akta 303 Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984 menyatakan bahawa mas kahwin dan pemberian hendaklah dibayar oleh pihak lelaki atau wakilnya kepada pihak perempuan atau wakilnya dihadapan orang yang mengakadnikahkan perkahwinan itu dan sekurang-kurangnya ada dua orang saksi. Pendaftar juga bertanggungjawab untuk merekodkan segala yang berkaitan dengan nilai dan butir mas kahwin dan pemberian. Hal ini untuk memastikan hak wanita terhadap perkara tersebut dilaksanakan dengan lebih teratur dan dipastikan sama ada perkara tersebut telah dibayar dan dijelaskan bayarannya. Jika hal ini dilaksanakan dengan baik maka akan memudahkan sekiranya terdapat percanggahan atau pertikaian. Seksyen 57 akta yang sama juga ada menyatakan hak wanita terhadap mas kahwin kekal walaupun selepas pembubaran perkahwinan. Dalam kes *Salma lwn Mat Akhir* ((1983) 5 *Jurnal Hukum*, 161), isteri yang telah dicerai menuntut pembayaran mas kahwinnya sebanyak RM600 yang masih terhutang. Suami mengatakan isterinya telah menghalalkan duit mas kahwin itu. Dua orang saksi telah dipanggil oleh isteri. Seorang sahaja diterima kerana seorang lagi merupakan bapanya. Oleh itu, isteri diminta bersumpah (*yamin al-ingkar*) mengatakan dia tidak menghalalkan hutang mas kahwin. Mahkamah telah memutuskan suami hendaklah membayar mas kahwin terhutang itu kepada isterinya.

Berkenaan poligami, sebagaimana yang diperuntukkan di bawah seksyen 23 Akta 303 Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984, seorang lelaki tidak dibenarkan untuk berpoligami kecuali setelah mendapat kebenaran daripada pihak mahkamah. Pihak mahkamah akan melihat alasan yang diberikan oleh beliau serta akan memanggil pihak isteri untuk bertanyakan pandangan dan persetujuan untuk berpoligami. Selain itu, mahkamah juga akan melihat kemampuan beliau untuk berlaku adil apabila berpoligami kelak. Walaupun Islam membenarkan poligami, namun Mahkamah menetapkan undang-undang sedemikian untuk menjamin hak isteri terpelihara. Oleh yang demikian, pihak bakal isteri boleh membuat perjanjian sekiranya selepas perkahwinan suami ingin berkahwin lain, maka beberapa syarat berkaitan harta, masa

giliran dan lain-lain boleh dimasukkan dalam perjanjian tersebut. Walaupun dalam Islam telah menetapkan hak penjagaan dan nafkah anak kepada isteri, tetapi isteri boleh juga memasukkan dalam akad perkahwinan untuk mendapatkan hak tersebut jika beliau diceraikan secara talak atau seumpamanya.

Selain itu, seseorang wanita boleh meletakkan dalam perjanjian mereka berkenaan tebus talak atau khuluk, sebagaimana dinyatakan di bawah seksyen 49 Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-Wilayah Persekutuan 1984). Sekiranya suami enggan melepaskan atau menceraikan isterinya dengan lafaz talak, maka isteri boleh menebus talak diri mereka. Lafaz khuluk atau tebus talak ini juga lazimnya terdapat dalam surat perakuan nikah atau sijil nikah.

KESIMPULAN

Pelaku akad ialah pihak-pihak yang melahirkan tawaran dan penerimaan untuk mengadakan akad. Tawaran dan penerimaan hanyalah gambaran yang menunjukkan pihak-pihak terlibat ingin membentuk akad, sebaliknya kerelaan dan keinginan hati pihak itu ialah tunggak utama dalam membentuknya. Pelaku yang mempunyai kerelaan dan pilihan hati dikatakan telah berkeahlian untuk bermuamalah atau berakad.

Akad, apabila sudah terbentuk akan disusuli dengan sesuatu implikasi tertentu. Implikasi akad sama ada hukum khusus atau obligasi tertentu yang seiring dengan tuntutan akad dari segi konsepnya ditentukan oleh syarak. Namun demikian, syarak memberi kuasa kepada kehendak pelaku akad menentukan sebahagian implikasi akad, tetapi hendaklah pada peringkat pembentukan akad, dengan mengadakan syarat yang diinginkan, dalam batasan tertentu. Kebanyakan ulama bersetuju dengan konsep ini, cuma mereka berselisih mengenai kedudukan kebebasan itu sama ada secara mutlak atau terikat. Jumhur ulama mengatakan bahawa persyaratannya dalam akad sebagai suatu pengecualian, maka mana-mana syarat bertentangan dengan kehendak syarak dan bertentangan dengan kemaslahatan akad tidak dibolehkan. Sebaliknya, mazhab Hanbali mengatakan persyaratannya merupakan kebebasan mutlak, maka selagi syarat itu tidak dinyatakan pengharamannya dengan sarih (nyata) dan tidak bertentangan dengan hukum asal akad maka dibolehkan. Kemudiannya mereka berselisih pendapat mengenai perincian syarat yang dibolehkan dan yang tidak dibolehkan berdasarkan prinsip itu. Hukum sesuatu syarat itu sama ada sah atau tidak berasaskan kepada dua aspek, iaitu, kesejajarannya dengan tuntutan akad dan suruhan dan larangan syarak. Pandangan ini merupakan pandangan yang paling *rajih* (yang paling tepat). Berdasarkan keadaan ini maka syarat berikut merupakan syarat sah, iaitu:

1. Syarat yang sejajar dengan tuntutan akad nikah.
2. Syarat yang menguatkan tuntutan akad.
3. Syarat yang sejajar dengan keizinan syarak.
4. Syarat yang tidak bertentangan dengan larangan syarak.
5. Syarat yang tidak bertentangan dengan tuntutan akad dan tidak ada larangan syarak terhadapnya.
6. Syarat yang bertentangan dengan tuntutan akad tetapi ada keizinan daripada syarak kerana pengecualian daripada syarak.

Kuasa pelaku akad dalam membentuk beberapa implikasi sampingan yang sejajar dengan kehendak dan keinginan pasangan setelah mereka bersepakat dalam hal tersebut, sememangnya telah diakui oleh syarak, setelah diambil kira beberapa syarat tertentu. Pengakuan syarak ini tidak boleh diabaikan secara mutlak tetapi mesti dibenarkan selagi tidak bercanggah dengan kepentingan dan kemaslahatan umum. Tambahan pula perkahwinan hak pasangan suami isteri, maka mereka boleh membentuknya mengikut kehendak mereka, asalkan mengikut batasan yang ditentukan.

RUJUKAN

- Abd al-Aziz al-Bukhariyy. 1394H /1974. *Kashf al-Asrar an Usul al-Bazdawiyy*. 4 Jilid. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
- Abdul Hafiz Haji Abdullah & Siti Rohaya Sudiro, 2010. “Wanita Menurut Hamka di dalam Tafsir Al-Azhar: Kajian Terhadap Surah An-Nisa” hlm.1-5.(Tidak Diterbitkan) dlm. http://eprints.utm.my/10808/1/Wanita_Menurut_Hamka_Di_Dalam_Tafsir_Al.pdf
- Abu Sari’, Muhammad A’bd al-Hadi, 1994. *Hukm al-Islam fi Zawaj al-Mut’ah*. Misr: Dar al-Zahabiyah.
- Abu Zahrah, Muhammad, 1397H/1976. *Al-Milkiyyah wa Nazariyyah al-Aqd fi al-Shariah al-Islamiyyah*. Kaherah: Dar al-Fikr al-cArabi.
- Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-wilayah Persekutuan) 1984.
- Akta Undang-undang Keluarga Islam (Wilayah-Wilayah Persekutuan) (Pindaan) 2006 (Akta 1261).
- Al-Asyqar, Umar Sulaiman, 1997. *Ahkam al-Zawaj fi Dhaw’ al-Kitab wa al-Sunnah*. Cetakan 1. Al-Urdun: Dar al-Nafa’is.
- Al-Ayniyy, Abu Muhammad, Mahmud Ibn Ahmad, 1980. *Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah*. Beirut : Dar al-Fikr.
- Al-Bahutiyy, Mansur ibn Yunus ibn Idris. t. t. *Kashshaf al-Qina an Matn al-Iqna*. 6 jil. Riyadh: Maktabah al-Nasr al-Hadithah.

- Al-Bukhariyy, Abu Abdullah Muhammad ibn Ismail, 1989. *Sahih al-Bukhariyy*. Cetakan bersama Fath al-Bari. 14 jil. T.p.: Dar al-Fikr.
- A-Ghazaliyy, Hujat al-Islam Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad ibn Muhammad al-Ghazaliyy, t. t. al-Mustasfa. 2 jil. Kaherah: Muasasat al-Halabi wa Shurakah li al-Nashr wa al-Tauzi.
- Al-Kandahlawiyy, Muhammad Zakariya, 1974. *Awjaz al-Masalik Ila Muwata' Malik*. Beirut : Dar al-Fikr.
- Al-Kasaniyy, Abu Bakr ibn Mascud, 1402H/1982. *Bada'i al-Sana'i fi Tartib al-Shara'i*. Jil. 5, 6 & 7. Beirut: Dar al-Kitab al-cArabi.
- Al-Khudar A'li Idris. t.t. *Al-Madkhal ila 'Ilm Usul al-Fiqh*. Al-Sudan: al-Ma'had al-'Aliy li 'Ulum al-Zakah.
- Al-Mardawiyy, Abu al-Hassan A'li ibn Sulayman, 1375H/1956. *Al-Insaffi Marifat al-Rajih min al-Khilaf ala Madhhab al-Imam Ahmad Ibn Hanbal*. Kaherah: Maktabat Ibn Taymiyyah.
- Al-Nawawiyy, Abu Zakariyya Mahyu al-Din ibn Sharaf, t.t. al-Majmu Sharh al-Muhadhdhab. Jil. 9. T. tp.: Dar al-Fikr.
- Al-Quran al-Karim, Rasm Uthmani, 1403H. Damsyik: Darul Fikr.
- Al-Sanhuriyy, Abd al-Razaq Ahmad, 1954. *Masadir al-Haq fi al-Fiqh al-Islami*. Beirut : Dar Ihya' al-Turath al-Arabi.
- Al-Syatibiyy, Ibrahim ibn Musa al-Lakhmiyy. t.t. *Al-Muwafaqat fi Usul al-Shariah*. 4 jil. Mesir: al-Maktabah al-Tijariyyah al-Kubra.
- Al-Sya'rawiyy, Muhammad Muatawalli, t.t. *Fiqh al-Mar'ah al-Musimah*. Al-Qahirah : al-Maktabah al-Taufiqiyyah.
- al-Zarqa', Mustafa Ahmad, 1967-1968. *Al-Madkhal al-Fiqhi al-Am*. 3 Jil. Damsyik: Matabi Alif Ba' - al-Adib.
- Badran, Abu al-'Aynayn Badran, 1961. *Ahkam al-Zawaj wa al-Talaq fi al-Islam*. Cetakan 2. Mesir: Dar al-Ta'lif.
- Ibn A'bidin, Muhammad Amin, 1386H/1966. *Hashiyat Radd al-Muhtar ala Durr al-Mukhtar*. 8 jil. Mesir: Maktabah wa Matbachah Mustafa al-Babi al-Halabi wa Auladuh.
- Ibn Qudamah, Abu Muhammad Abdullah ibn Ahmad ibn Muhammad ibn Qudamah, 1388H /1968. *Al-Mughniyy*. Jil. 4,5 & 6. Mesir: Maktabah al-Qahirah.
- Ibn Taymiyyah, t.t. *Majmu Fatawa*. Jil. 29 & 32. Mesir: Maktabah Ibn Taymiyyah.
- Janah *Iwn* Sheikh Khuda Baksh ((1911) 2 Federated Malay States Law Reform, 6
- Kawthar Kamil A'liyy, 1979. *Shurut Aqd al-Zawaj fi al-Shariah al-Islamiyyah*. Mesir: Dar al-Itisam.

- Muhammad Salam Madkur, 1383H/1963. *Madkhal li al-Fiqh al-Islami*. Mesir: Dar al-Nahdat al- Arabiyyah.
- Muslim, Abu al-Husain bin al-Hajjaj bin Muslim al-Naisaburi. T.th. Sahih Muslim. Beirut: Dar al-Jail.
- Qal'ahji, Muhammad Rawwas, 1996. *Mu'jam lughat al-fuqaha'*. Beirut: Dar al-Nafa'is.
- Robiatul Adawiyah Mohd., 2009. *Hak-hak Isteri Dalam Perkahwinan Menurut Al-Quran dan Al Sunnah* dlm. <http://Ddms.Usim.Edu.My/Bitstream/Handle/123456789/737/HakHak%20isteri%20dalam%20perkahwinan%20menurut%20al-Quran%20dan%20al-Sunnah.Pdf?Sequence=1>)
- Salma Iwn Mat Akhir (1983) 5 *Jurnal Hukum*, 161.
- Syalabiyy, Muhammad Mustafa, 1403H/1983M. *Al-Madkhal fi al-Tarif bi al-Fiqh al-Islami wa al-Qawaid al-Milkiyyah wa al-Uqud fih*. Beirut: Dar al-Nahdah al-Arabiyyah.
- Siti Rahmah binti Md Salleh, 2009. *Lafaz Ta'liq Negeri-Negeri Semenanjung Malaysia: Satu Kajian Perbandingan*, Jabatan Syariah, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Wahbah al-Zuhayliyy, 1409H/1989M. *Al-Fiqh al-Islamiyy wa Adillatuh*. Damshiq: Dar al-Fikr.
- Yusuf Musa, Muhammad, 1377H/1958. *Al-Fiqh al-Islamiyy - Madkhal li Dirasatihi wa Nizam al-Mucamalat fih*. Mesir: Matabi Dar al-Kitab al-Arabi.
- Zaidan, Abd al-Karim, 1407H/1986. *Al-Madkhal li Dirasat al-Shariah al-Islamiyyah*. Beirut: Maktabah al-Quds & Baghdhad: Muasasat al-Risalah.